

pobytu ve Francii po bitvě u Montaperti), přece upříti mu nelze dle Giordanina a Salviatiho stručnost, jasnost a pružnost výrazu i bohatství jazykové na onu dobu neobyčejné. Ostatně těžko říci, zda četné nesprávnosti, vady a chyby, dnes jemu na vrub přičítané, nespadají na účet opisovatelů, vykladatelů nepovolanych a smělých, kteří i kodyxy dle svého upravovali a měnili.

Z bibliografie převodu Bona Giambonihho staří uvést, že první foliové vydání vyšlo roku 1474 ve Flandřích, druhé nespávané 1528, třetí 1533 o nic lepší (obě v Benátkách), třeba Akademie della Crusca ho užívala k svým pracím, čtvrté 1839 Carrerovo, páté Soriovo na základe třít rukopisů: Marciano Forsetti, Marciano Bergamasco, Ambrosiano v Modeně 1867, a poslední na základe všech starších edic upravené a kriticky redigované Gaterovo z r. 1874, jehož k této práci bylo užito.

Příště přihlédneme k «Tesoretto» a ostatním menším pracím Brunetta Latiniho.

Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví.

Referuje Josef Pekař.

Nekrolog, jež r. 1895 napsal v «Historische Zeitschrift» Fr. Meinecke svému předchůdci v redakci a zakladateli časopisu Jindřichu Sybelovi, vyznívá v pohřební řeč politickému dějepisectví. Smutek resignace vane z těch řádek, v nichž Meinecke, jeden z nejlepších školy Rankovy, mluví o budoucnosti svého a mistrova směru. Sybel, praví se tu, jenž vzpíral se dogmatům, ale sílu k činnosti čerpal z prostého sice, ale přece velmi určitého a pevně založeného světového názoru, pozoroval s bolestí vpád materialistických myšlenek do naší vědy. Odborná věda historická cechovní povahy, jak se nejnověji více a více vyvíjí, byla mu nestvůrou, a učebnice historické metody vynucovaly mu úsměv. Již jako umělec vitkoval o těch, kteří si lámali hlavu tajemstvími tvoření, místo co by potádně a chutě tvořili. Především však nářikal nad uvolněným svazku mezi politikou a historií. To bylo ovšem přirozeným následkem vnitřního vývoje našeho, ale mnohý z nás mladších je jisté již těžce nesl. Mý se namáháme zachováti politickou moudrost Sybelovy generace jako drabé dědicův, ale chybí nám k tomu přímý politický impuls, a tak vysýchá nám pramen života. Věda naše dělí se nyní v směr vracející se více k Rankovi, jenž býh v bohatství staletí, ale, požíraje dějin spíše jako estetické podívané, ocituje se v nebezpečí vnitřního zemřelí, a v směr silně pozitivistický myslící, jenž se sice chlubí ožvívající souvislost se sociálními otázkami denními, ale co do vnitřní jasnosti daleko zůstává

za výkony Sybelovy generace, v směr, jenž se ku vpravdě harmonickému pojetí historického života dosud nedostal a vzhledem k jednostrannosti svých předpokladů sotva také dostane. Mý, kteří máme za to, že idealistický názor světový a intenzivní státní cit staršího pokolení se ještě nepřežil, chceme odkaz Sybelův věrně opakovati... Však udeřt poždej! hodina, kdy zavane do plachet svěžejší vítr, a kdy budeme moci se zděděnými a námi propracovanými ideami znovu z tichého života učenců vystoupiti... 1)

Projev psaný jakoby v předtuše porážky, nebo jí tváří v tvář... Týká se vystoupení Lipského profesora *Karla Lamprechtia* proti dosavadnímu způsobu dějepisectví a vítězného postupu jeho theorií. Je psán v době, kdy spor se teprve ohlašoval, kdy v mnohohlasou chvíli Lamprechtovu nemísila se ještě protiva odporu. Svou zvláštní povahou hodí se za tvod článku, v němž chceme vyloučiti stanovisko Lamprechtovo a podati přehled boje, jenž se o ně rozpoutal.

* * *

Oč jde, vyloužil Lamprecht sám asi takto:

Počátky dějepisných záznamů vztahují se pravidlem všude k činným vynikajícím osob. V kronice doby Karolinské čteme na př.: Karolus rex duxit exercitum contra Saxones a t. d. Vedle toho věnuje se pozornost jen neobyčejným zjevům přírodním: Nix magna; cometa visa est; signum in caelo apparuit a t. d. O stavech společnosti, o jejích psychických pohodech, o hnutích mass není takotká zmínky. Tuto při-

1) Srovnej H. Z., 1895, sv. 75, 390. — *Ostatní literatura: Gall*, Dějiny a dějepis, Athenaeum 1888 (článek informuje o moderních názorech o podstatě a úkolu dějepisectví), *Lamprecht*, Deutsche Geschichte, I—V, 1891—1895, 1/2. Alte u. neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft, 1896, *Hilfs* recense hospodářských dějin Inama-Sterneggových v Jahrb. f. Natörk. u. Statist. 1895, *Hilfs* články v Berlinské Hardenově Zkumně, V. č. 6, 7, 14 (7. a 14. list. 1895 a 2. led. 1897), *Hilfs* článek v Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Neue Folge, I (1896), *Hilfs* odpověď v Zeitschrift für Kulturgeschichte, 4. Folge, 1. sv. (1894), tamtéž str. 245 obsah přednášky *Lehmannovy* a *Wintzův* článek «Die Begründung einer sozialstatistischen Methode in der deutschen Geschichtschreibung durch Karl Lamprecht» (str. 196 sq.), posudky *Belowův* v HZ., 71 (1893), *Rachyžův* v Preuss. Jahrbücher, 83 a 84 (1896), v Deutsche Literaturzeitung, 1895, 850 sq., v MIOGF., 17, 468, *Lenzův* v HZ., 77 (1896) a *Hilfs*, Die kirchenpolitischen und kirchlichen Verhältnisse zu Ende des Mittelalters nach der Darstellung K. Lamprechts, 1896 (*Hilfs* vydal nejnověji spisek polemický Genetische und klerikale Geschichtsauffassung, 1897, jehož jsem neměl v ruce), článek *Hilfsův* v HZ., 78 (1896), *Bryssův* v Deutsche Zeitschrift f. GW., N. F. I. Monatsblätter, č. 6, článek *Schmützův* v Hist. Jahrbuch, 18 (1897) a *Scalova* přednáška inšprucká v nové revui inšprucké «Das Leben», 1897, seš. 1. Sv. I HZ., 76, 530 a 77, 257 sq. (polemika Meineckova s Lamprechtem) a ČCH. II, 396.

nitivní historiografii možno nazvat *individuálistickou*, poněvadž soustředuje pozornost jen k individuální, jež vynikají buď činy nebo postavením. Dějepis tohoto druhu udržuje se dlouho; středověk nepovznese se nad něj celkem nikde, a i v naší době hlásí se k světu v oněch pracích, jež žijí jen z velkých státních akcí; osvědčuje dosud značnou životní sílu.

K názoru individualistickému přidružil se však znenáhla jiný, *kollektivistický*. Čím víc přibývalo zkušeností, čím více šířily se obzory od krátkých oddílů časových k celým dobám, čím více byla spletnost života v mezích vsí, města, země, národa, světa zřejma, tím více se poznávalo, že světem lidských jevů nehýbají jen vynikající osobnosti, že je tu stejně číno množství samo, společnost, a to po všech stránkách lidského působení, po stránce hospodářské a právní stejně jako duševní a aesthetické. Poznání toto postavilo vedle osobního dějepisu individualistického kulturní dějiny kollektivistické.

Na jiném místě je Lamprechtova expozice plnější a životnější: Starší dějepisectví snažilo se poznati příčiny událostí. Kládouc všude své: proč?, hledalo odpověď v principu účelu, neboť účel je příčinou zrozenou z představy uskutečněné události. Stanovisko toto, jež ovládá dosud velkou část historiografie, má tu velikou přednost, že se shoduje s prostým, původním, empirickým lidským vědomím. Tomuto je zajisté účel pojmem vědácím, pojmem, jenž bývá zaměňován s příčinou a dle něhož všechno bývá posuzováno. Účel zatlačuje, splynuv s příčinou, všechny formy kauzality, a tato dobývá si jen znenáhla půdy proti němu, ovšem jen ve vědecky školeném myšlení. Účel a spojitost příčinná nejsou nikterak naprosto rozdílné pochody intelektuální, ryběž jen rozličné pozorovací způsoby jedné a téže věci. Myslí-li si představený účinek nějaké události jako její příčinu, stává se tato příčina účelem. Z toho jde, že pojmu účelu může býti užito v objektivním smyslu jen při individualistickém, jasnou vůli připravovaným činech; neboť jenom tyto vynikají tak, že příčinou jejich je jasná představa o jejich účinku. Je tedy cele správné, že dějepisectví, má-li co činiti s podobnými eminentně účelovými činy, užívá pojmu účelu jako výkladu.

Jsou-li však všechny činy lidské patrné činy účelné? Nemůžeme-li jednatí docela bezúčelné? A není-li nekonečně rozsáhlého obrotu navyklého a genierického konání, v němž individualní moment úplně ustupuje genericke stejnoměrnosti? A lze-li v tomto případě mluvití ještě o individualních, eminentních, patrných účelech? Zde se nabízí pozornějším zajisté jako princip poznání mnohem více pojem kauzality než pojem účelu.

Tím jest, jak zřejmo, dáno rozdělení vědecké metody dějepisné. Individualní, výhradně činy bude třeba vždy spojovati hypotésami konstruovanými ve smyslu pojmu účelného, ale činy nebo skupiny činů, které jsou vlastní určitému způsobu života, které jsou povahy genericke, bude třeba vykládati hypotésami, jež vyrůstají z přijetí poměru příčinného. Tak dělí se dějepisné bádání ve dvě strany: v dějiny osobní, indivi-

duální na jedné a v dějiny způsobu života, genericke nebo kollektivistické na druhé straně.

Rozdíl mezi oběma tábory lze sledovati ovšem ještě hlouběji. Dějepis individualistický věřil a věřil v podstatě dosud, že jeho veliké osobnosti jednají svobodně. Kollektivistické nazírání na dějiny uznává sice také velké osobnosti, ale má za to, že jejich možnost a schopnost jednatí jest sevřena v hranicích právě trvajících dějinných poměrů. V zásadní posici názoru individualistického a kollektivistického staví se tedy prakticky také veliká protiva svobody a nutnosti.

Za takového stavu věci jest zřejmo, že s rostoucím vzděláním musily se kloniti vážky rozhodnutí ve prospěch uznání dějinné nutnosti, t. j. ve prospěch názoru převahou kollektivistického. Jak by mohl na př. někdo uvěřiti, že státník doby přírodně-hospodářské mohl jednatí stejně jako státník doby peněžně-hospodářské? Nebo objevila-li bádání etnografická všude stejně ornamentální počátky umění, mohli-li by někdo potom vykládati, že nejstarší umění germánské děkuje za svůj ornamentální charakter působení jednoho neb několika Bohem nadaných umělců, nikoliv specifickému období kulturnímu? Vyskytovaly se i hlasy, jež pod dojmem takového úvah prohlašovaly názor kollektivistický za jediné oprávněný, ale nenedostávalo se ovšem i reakce. Bylať v poslední době vedle ohromného rozšíření vědomosti etnografcko-historických nabyla velkého rozsahu práce historická v užším smyslu, intenzivní propracování jednotlivých období a otázek. Proti hlavám s velkým rozhledem, ale v detailu namnoze nejistým, stálo brzo úzkoprsé specialistství se svou mikrologickou pódrobností, jež drželo se starších názorů z úzkého horizontu divějších století. Vystřední zástupci tohoto specialistství hlásají dosud, že ve vývoji dějinném jsou vynikající osoby vším, massy ničím.

Těmto extrémním dovedli se své doby vynouti nejlépe snad jediný Ranke. Z počátku kladl sice až přílišný důraz na eminentně individualné v dějinách, ale ve svém duševně nejzralejším díle, ve *Weltgeschichte*, dospěl k uznání obecných nutností, sáhajících daleko za meze možné vůle jednotlivcovy. Jeho žáci, kteří jeho jméno přijali (Mladorankovci), tohoto pokroku s mistrem ne učinili: následují Ranka let mladších.

Všim tím nemá býti řečeno, že zástupci dějepisné vědy rozstupují se jasně v oba charakterizované tábory. Největší část jejich stojí asi uprostřed, na stanovisku, v němž se individualismus a kollektivismus prostupují. Rozhodující moment pro klasifikaci stran bude tedy třeba hledati na tom místě, kde se vyskytuje názor, který — uznávaje ovšem po výšce individualní činy v dějinách — na tom stojí, že výkony individualů jsou povždy spoutány mezemi hnutí kollektivistických, jinými slovy, že největší dějinné nutnosti jsou mocnější než vůle třebas největší aejinné osobnosti. Toto přesvědčení je šiboletem, dle něhož se strany kupí: kdo je uznává, může býti nazván kollektivistou, kdo potírá, individualistou.

Tak jako není možno, aby dějiny individualistické nebo kolektivistické vyskytly se někde v absolutní výhradnosti, aby se prakticky co nejvíce neprotivily, tak jsou i obě metody dějepisné, kausální i teleologické, přímo a těsně spolu sloučeny. Otázka po jejich kvantitativním ohraničení vzájemném jest nesená — jisto jest jen, že princip výkladu příčinného je v stálém postupu útočném proti některým skupinám dějinných fakt, jež byly dosud vykládány teleologicky. Ještě Kant měl za to, že je téměř nemožno rozšířit princip příčinný na vědy biologické! Samo sebou je rozšíření souvislosti příčinné myslitelné do nekonečna, ac nelze asi vzhledem k nekonečné spletičnosti příčin a účinků ve světě dějinném očekávat nikdy rozšíření tlouky s tím spojené. Pomoci mohla by snad jen psychologie, kdyby se vyvinula v mechaniku vnitřních věd a byla pak s to, aby typy psychologických pochodů z množství určitých a jasných případů vyvodila. Dosud nemáme tohoto záračného prostředku, jenž by přivodil nové období dějepisectví, dějepisectví plných, vědeckých pravd. Užiti absolutní nejvyšší kausality v dějepisě je proto nekonečně vzdáleno. Při nedokonalosti lidského myšlení bude lze sotva úplně rozložit dějinné pochody ve vztahy příčinné, a teleologický výklad bude vedle příčinného vždy do jisté míry oprávněn. Dějepis musí se jen snažiti, aby historické zjevy spojoval v vztahy příčinné, pokud možno. I při tom zůstane svobodě, t. j. nedokázatelné nebo aspoň ne úplně dokázatelné kausality, místa dosti.

Dějepis genetický, evoluční, je na tento pokrok v dějepisectví odkázán. Vývojový dějepis je jen tam možný, kde lze fakta formálně vědecky spojovati, tak aby vypravování pokračovalo od faktů dřívějších k pozdějším, v řetězech závěrů, jež jsou články po článku absolutně nutny a celistvy. To je možno jen při metodě příčinné. Nazírání teleologické soudí z události pozdější zpět na dřívější singulární motiv; řetěz takových zpětných soudů nemá však nic v sobě nutného, neboť každý motiv tohoto řetězu, vznikaje z volného rozhodnutí, tají v sobě moment libovůle. Starší pojetí dějepisů je založeno právě na pouhém spojování takových ojedinelých motivů; a proto bylo pragmatiké. Dějepis evoluční jest však charakterisován co možná nejrozsáhlejším příčinným pojímáním dějin.

* * *

To je v celku asi všechno, co lze nazvati učěním Lamprechtovým o podstatě a úkolu dějepisectví, a co je ode dvou tří let či spíše, co by snad mělo býti předmětem čilé, někde až prudce útočné kontroverzy. Pravim: co by snad mělo býti — neboť spor, jenž se ozývá po časopisech, brožurách a shromážděních, jádra věci dotýká se jen ve vzácných případech. Boj totiž se o věci vedlejší, a tím je teprv vysvětlitelný, že zápas takového rozsahu mohl vůbec vzniknouti. Projedme-li klidně výmluvné výklady Lamprechtovy, přijdeme tuším k poznání, že v nich není naprosto nic revolučního, ba že v nich je i málo nového; třeba jen

nedati se zaslepit kritikovou reklamou nadpisů o nových směrech v dějepisectví nebo mnohosiłbnou kontraposicí hesel 'individualismus a socialismus', 'individualismus a kolektivismus' a jiti k podstatě věci. Tu pak pozorujeme, že proti nesporným názorům starším jde Lamprecht o krok dále v tom, že klade větší důraz na dějiny kulturní v nejšířím slova smyslu — neboť tak lze konečně opsati to, co Lamprecht nazývá 'das menschlich-zuständliche Element' — a že chce, aby v těch oborech kulturních dějin, kde jest to možno, bylo užíváno metody příčinné, jak toho vyžaduje i povaha moderního dějepisectví genetického. Požadavky tyto nejsou proti zásadám dříve obecně uznaným v rozdílu principialním, nýbrž pouze gradualním. Dějepis, jak si jej představuje Lamprecht, není přece výhradně kolektivistický; uznává v určitých mezích svobodnou vůli, uznává velkou osobnost, připouští výklad teleologický. Starý dualismus tedy zůstává — rozdíl je jen v tom, že životu, takofka organickému životu společnosti, nebo jinými slovy že vývoji skupin, celků, národů, mass, ovládaných kolektivistickými silami, má býti nadále věnována pozornost zvláštní, že v studiu jejich má býti užito co možná nejrozsáhleji empirie, krátce, že program vědecké historie má býti doplněn kusem dosud nammoze zanedbávaným: *socialně-psychickým studiem* oněch fundamentálních pochodů, jimž obírá se, ovšem s jiného poněkud stanoviska, sociologie. Ale ani tyto požadavky nejsou teprve Lamprechtovy. V mnohých kulturních pochodech pokračovalo důležitě faktory dějin i starší dějepisectví (na př. hospodářské příčiny, umění, literatura, náboženství), podmínkám méně jasné vystupujícím věnuje se pozornost ovšem teprve v době nejnovější. V době naší, jak přirozeno, soustřeďuje se pozornost na podmínkách sociálních, ale proto není ještě nutno přesunovati těžiško dějepisů příliš jednostranně tímto směrem a zanedbávati ukvapeně život individuální, jehož popříti nebo odtrhnouti z tisícere životné souvislosti s životem společnosti nelze. Některého výhradně kolektivistického dějepisů býti nikdy nemůže, a přiznává-li Lamprecht sám, že ani dosavadní dějepis nebyl výhradně individualistický, že největší část historiků stála na stanovisku, jež dbalo obou polů nazírání dějepisného, vidíme teprv, že onen vynález nových směrů v dějepisectví neznamená převrat.

Novými směry v dějepisectví bylo bez odporu to, co po Condorcetovi a Comtovi hlásal Buckle, a co pak v Marxovi nalezlo výraz nebezohlednější. Lamprecht se niktěrák tak daleko neodvažuje. Přibližuje se sice materialismu povážlivě, je ochoten věřiti v příští šťastné doby, kdy záračná psycho-fysika bude vykládati myšlení a chtění jako funkce hmoty, mluví o svobodě jako nedokázatelné nutnosti, ale prozatím spojkuje se snižováním významu individualního v dějinách. V tom pak je přijatelného tolik a revolučního tak málo, že na podobné stanovisko uchýliti se již před více než třiceti lety v polemice s Bucklem J. G. Droysen. 1)

1) Droysen, Grundriss der Historik, Pflloha k. 2. vyd. z r. 1875, str. 54.

To, nač klade Lamprecht důraz největší — převaha poměrů, veskerenstva nad individuem, omezenost svobody jednotlivcovy — není také ovšem nic nového. Stačí citát z toho, co již r. 1838 v Athenau napsal Goll, aby bylo patrné, že dávno před Lamprechtem smířila se historie s tímto poznáním. »Nás nezajímají,« praví Goll, »jen dějiny hnutí husitského, nás poutá také Hus a Žižka. Dovedeme-li si osoby historické konstruovati, tím lépe i pro historika, vždyť jemu nikde nebeží toliko o izolovaná fakta, on hledá faktory. At sociologie při otázce, jak mocným. proti době své faktorem jest individuum, dospěje k odpovědi jakékoli, i kdyby pro ni neměl žádného ceny než jako exponant poměrně časových: při historii zůstane interest aspoň rozdělen mezi časem a osobou.« Příklady, jimiž Lamprecht relativnost individuální svobody ukazuje, lze omluvit snad jen popularisujícím rázem článku, psaného pro širší obecnost. Jinak mohli bychom rozšířit počet jejích — kdybychom chtěli sestoupiti o něco níže a narážiti na poslední náš spor domácí — názorným obrazem, že Jiří z Poděbrad nemohl jezdit na velocipedu. To všechno týká se ovšem jen domnělé novosti směrů Lamprechtových — ostatek nutno Lamprechtovi přiznat zasluhu, že pokrokové snahy posledních let shrnul v jedno a v jednom duchu a že zároveň aplikoval je v praxi. V tom pak předchůdce nemá, leč v jednom směru, u něho ovšem velmi důležitým: v důrazném akcentování vlivu momentů hospodářských. Je známo, že směr jeho byl zván i hospodářským dějeisem, škola hospodářsko-dějeisnou. Předchůdcem, jež máme na mysli, je Karel Vilém Nitšsch svými Německými dějinami.

* * *

Po všem tom bylo by sotva pochopitelno, že mohl vzniknouti o theorie Lamprechtovy rozhořčený boj. Bylo však již praveno, že kontroversa, v níž musí Lamprecht dosud brániti se na několik stran, byla jen ve vzácných případech věcná. Příčiny lze postihnouti snadno. Reklama velebitelů slavia Lamprechta jako zákopníka nové epochy v historiografii, Lamprecht sám, jak jsme pozorovali, nebyl si toho snad vědom, že nové jeho dějeisectví liší se v theorii i praxi velmi málo od dosavadního, a přímo nebo nepřímo napadení historikové vrstevníci bránili se ukvapeně proti útoku, jenž vyšel z místa tak váženého. Buckle nezpůsobil tolik rozčlenění; bylo lze jej obdýti slovy »dilettant«, nebo »geniální dilettant«, ale Lamprecht byl profesorem Lipské univerzity, byl členem cechu a autorem díla, jež bylo na jednom místě nazváno »podivuhodným pomníkem německé učnosti«. ¹⁾ Tak musilo dojíti ne k akademické kontroverzi, ale skutečnému boji. Pro poznání názorů o úkolu dějeisectví, jak proti sobě stojí v moderní historické

¹⁾ K. Lamprecht, Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter, 3 díly, 1836. Posudek Wintřáv l. c., str. 208.

společnosti německé, pro poznání filosofických základů nynější historiografie vůbec jest přehled tohoto dosud neukončeného boje ovšem zajímavý.

První ozval se proti Lamprechtovi prof. *Max Lehmann*. Nejmenoval ho sice, ale Lipská jeho přednáška, v níž dovozoval, že je nemožno učiniti historii vědou exaktní, byla mluvena proti Lamprechtovi. Hledati zákony dějin, pravil, je pokus bláhový — o zákonech nemůže být ve vnitřních vědách ani řeči. Pravidlům, jež byla tu a tam o vývoji lidstva stanovena, chybí hlavní známka přírodního zákona, totiž bezvýjímčnost. Proč země kolem Aegejského moře, země, jež byly sádem stkvělé kultury, zpusťly takorka na staletí? Proč se bohatá Míšeň nebo přímorské Meklenbursko nepovznesly k významu písité Braniborské marky? Přírodopisec má po ruce důležité prostředek poznání, experiment, ale dějeisec ho užiti nemůže: listinu nebo kroniku nelze deštillovati ve vyšší potenci. Přírodopisci jsou analogie dovoleny, ale historikovi zapověděny, neboť znásilňují podání. Ale i podání je jen reflexem vnitřní posvátnosti historie, a tímto posvátným je osobnost. Osobnosti, duševního a mravního komplementu životní síly, nemůže se dějeis zřítci. Kdyby měl pravdu Marx, jemuž je osobnost jen nositelkou životních sil, zmizel by z dějeisectví mravný živel a vztah k věčnému, nadpřirozenému, zmizelo by hrdinství, zmizela by konečně i — historická pravda. Neboť sociální i politické útvary minulosti jsou jen dílem osob; každý dějinný čin má znamení osobnosti svého duševního tvůrce vtištěno v sobě. Dvě deváté symfonie, dvě Sixtinské madonny jsou nemožny. Osoba jest pak vsutku nevyzpytatelná. Můžeme sice ukázati, že na politickou činnost pana ze Steynu působil jeho rod a star, ale odkud vyvodíme jeho náboženský cit a horoucí vlastenečství? Odpadnutí od katolictví v době reformace bylo by vedlo k rozptylení protestantů ve spousta sekt, kdyby mohutná osobnost Luthera nebyla hnutí jednotla. A stačí uvésti jméno Petra Velikého, aby se poznalo, že dějiny lidstva jsou pouze dějinami osob. Vládně-li v přírodě nutnosti, vládně v dějinném vývoji volnost. Přírodní vědy mohou vykládati, historie může, jak již Droysen pověděl, jen rozumět, chápati. Proto nemůže dějeis nikdy užiti metody přírodních věd. Zvláštní rozdíl mezi oběma tábory jest však i v přičině pokroku. Dějeis nemůže se chlubiti nepřetržitým pokrokem svého poznání jako věda přírodní. Křesťanství ješim než Kristus nemůže býti nikdo, Shakespeara a Goetha nelze předstihnouti v jejich původnosti. Žádný stát nepřiblíží se již ideálu republiky tou měrou jako Atheny doby Perikleovy, nikdy nebude v Německu vojska takového, jako bylo v Prusku roku 1813. Nyní je povinnosti a zákonem, co bylo tenkrát nadšením a svobodnou vůlí.

Jak patrné, výmluvná filippika krajního individualisty. Pochopíme, že nebylo Lamprechtovi těžko ji odmítnouti. Byla namířena proti krajnímu socialismu, a jeho zásad Lamprecht přece nezastával. Kdo tvrdil, tázal se v replice, že v dějinách lze dokázati nějaké zákony ve smyslu

Lehmannově? Pokud vím, nikdo. Tvrdí se jen, že v dějinách je řada zákoných pochodů životních, že, jako v přírodě vyvine se z žaludu za příznivých podmínek dub, tak asi na příklad že u vyvíjejícího se národa vyskytní se za příznivých životních podmínek úkazy peněžně-hospodářské po přírodně-hospodářských, impresionistické malířství po konturistickém, filosofické názory po mytologických, a nikoliv naopak. Historik nehledá za oddílem dějinných událostí zákona, jako ho nehledá botanik v životě té neb oné rostliny; on potřebuje jenom *pojem pravědělného, typického pochodu*, jenž však nikterak nevyklučuje, že vývoj vyjimečně běže se i jinými cestami. Že pak za každým z takovýchto pochodů stojí skutečné fyziologické a jiné zákony, jež je podmiňují v nekončících variacích, z kterých jsou variace typické pravdě nejspododbnější, na tom bude státi přírodopisec stejně pevně jako psycholog, jenž vidí nebo tuší za dějinnými lidskými pravidelnými pochody zákony psychické. Lehmann se mylí naprosto, mluví-li, že historikovi není dovoleno k stanovování typu srovnávání per analogiam, a co proti typickému uvádí svými příklady o dvou devátých symfonických, o Sixtinské madonně atd. — to vše nedokazuje nic. Má-li to však svědčiti o vysoké individualnosti specifických a eminentních lidských činů, je to triviální a nikým nebháno v pochopu. Jednostranně stanovisko Lehmannovo vede politicky, důsledně domyšleno, k anarchismu. Sledujeme-li problem svobody vůle z praktického hlediska, vidíme věčný konflikt mezi svobodou individua a nutností je obklopujících poměrů. Tyto jsou ovšem mocnější, a věc lze dobře znázorniti starým obrazem, že jsme všci poměřeni asi tak svobodni v jednáni, jako je svoboden člověk na palubě plujícího parníku v pohybu. Poměrové meze našeho chcení jsou ovšem rozličny, a to nejen u toho neb onoho člověka, ale i v tom nebo onom období lidského vývoje. Nižší kulturní epocha neposkytuje jednotlivci daleko té svobody jako doba vysoce vyvinutého života kulturního. Dějinný vývoj pohybuje se tedy v stálém vzájemném prostupování osobního a poměrového, svobody a nutnosti. Nejvyšší úlohou historikovou a spolu největším půvabem historického bádání je odměřiti pro každou dobu a pro každou řadu fakt sílu svobody a nutnosti, moc osobního a poměrového. Vzhledem k nedostatkům podání jest v obojím směru historikovi třeba dovolávati se pomoci fantazie, zejména k poznání osobnosti. Třeba ovšem se snažiti, aby vlastnosti dějinného hrdiny byly pokud možno odvozeny z předpokladů její obkličujících, ale nerozluštitelný zbytek zůstane přece, a ten možno jen vytušiti (nachempfinden). V tom musí se historik státi celé umělcem, v tom vládně nekontrolován a nekontrolovatelen vzlet dějepisné fantazie.

Potud má kontroversa ráz čistě metodologický. *Rachfahl* první opouští toto pole, aby odborník nad jiné vážený, podrobil kritice věcný obsah Lamprechtových Dějin. Pokouší se dovoditi, že některé z vůdčích myšlenek prvníh svazků Lamprechtovy práce jsou mylny. Důležitý předešl dlouhého období od založení francké říše až do vzniku konstitua-

čních států v 19. st. není, praví, doba Štauffů, ale přechod ze středověku do věku nového. Hospodářské poměry, praví dále, nejsou nejpodstatnější příčinou změn německého života ústavního. Spokojme se tímto udáním obsahu — nám jde více o metodickou stránku sporu. Tu pak se Rachfahl jádra otázky — individualismu a kolektivismu v dějepisectví — ani nedotýká; z toho pak, co vůbec vytýká, je nejbližší našemu thematic Rachfahlova nedůvěra k novosti metody Lamprechtem hlásané. V re-censi Iamnových Hospodářských dějin stanovil Lamprecht rozdíl staré a nové metody v dějinách hospodářských a ústavních slovy, že starší dějepis ústavni a právní užíval metody popisné, t. j. podával systematické obrazy poměrů určitého období dle jistých, deskriptivně založených kategorií a tam, kde měl být zobrazen časový pořad takových celkových stavů, odvozoval kategorie poměrů pozdějších prostředkem právních úvah, tedy cestou formální, z kategorií poměrů dřívějších. Zcela jinak nové, evoluční dějepisectví: tomuto nejde již o obrazy státoprávních poměrů, nýbž o ukázání tendencí vývojových, jež jsou té neb oné instituci základem. Formální rochu instituce, jemuž dávalo bádání dosud přednost, nebo jinž se téměř výhradně obrátilo, klesá k významu podřízenému. Tak rozptyluje se chronologicky seřazená řada obrazů poměrů ústavních, a na jejich místo vstoupí vylicení permanentního proudu hospodářských, sociálních, právních změn. Místo metody právníké zaujme morfologická metoda hospodářských a sociálních věd. Popisu může být ovšem při přehledu jistého období vývojového vždy ještě užito.

Co k tomu praví Rachfahl? Nejde tu o rozdíl v metodě, ale rozdíl je v předmetu bádání. Jeděň historik dbá více obecných, sociálních a kulturních podmínek určitých institucí, jiný snaží se postihnouti systematickou souvislost právních zásad v nich skrytých. Studie dokonala musí ovšem všimati si obou úkolů, a vskutku není takovychto prací nedostatku. Metoda je však, nehledě k nedůležitým věcem, v obou směrech stejná, a zásadního metodického rozdílu mezi nimi nelze konstatovati nikterak. Tím méně lze ovšem odvozovati odtud vývoj dvou zásadně rozličných způsobů dějepisectví.

To jest asi totěž, co bylo praveno výše o domnělém zásadním rozdílu mezi dějepisem individualistickým a kolektivistickým. Rachfahl má zajisté pravdu, ač Lamprecht v replice to připustiti nechce. Lamprecht ze svého přímě empirického stanoviska má totiž za to, že jen rozdíl v metodě vede k rozdílu v nazírání, a nikoliv naopak.

Lamprecht věnoval odpovědi Rachfahlovi zvláštní knihu. Valná část její obírá se světovým názorem Rankovým, jeho učení o ideách. Ze spisů Rankových dovozuje jeho víru v irrationálné, jež řídí běh dějin, víru plynoucí především z jeho víry náboženské a teprve v druhé řadě založenou na vědeckém bádání, mluví o jeho mystickém idealismu, historickém mysticismu a spiritualismu. Do výkladů těchto se pouštěti nebudeme. Lamprecht chtěl jimi zasahnouti Rachfahla a ostatní Mlado-

rankovce, chtěl ukázat, že světový názor jejich je symem dávno ořícené filosofie identitní z počátku našeho století. Pokud rozumím, cíle nedosáhli — Rachtahl odpověděl prostě, že v transcendentní povahu Rankových ideí dějinných nevěří, že v té příčině s místrem se nestotožňuje.

Rachtahl na obšírné kritice z *Preussische Jahrbücher* nepřestal; provázal každý nové vyšší díl Lamprechtových dějin obšírnou úvahou, dovazuje řady chyb a omylů. Podobnou snůšku většinou důvodných výtek přinesl z tábora katolického *Fink*, a nejnovejší byl to berlínský profesor *Max Lenz*, jenž v *Syblově Historickém Časopise* pokusil se, lze říci, o zničení Lamprehta. Prudce útočný článek Lenzův jest zajiště nejsilnějším výkonem v tomto sporu. Je to článek málo sympatický: má tu vlastnost některých našich polemik domácích, že věcným důvodům se vyhýbá, aby soustředil všechno své velké rozhořčení v obranu domněle uražené autority, s níž se stotožňuje. Je to oslava Rankova — Lamprecht přece Rankově velikosti v ničem nechtěl ubírat — proti jeho hanobiteli, jenž (jak praví Lenz) prozrazuje takovou neznalost Rankových spisů, že bych byl ochoten k odpovědi jen v tom případě, kdybych nabyl přesvědčení, že Lamprecht spisy tyto souvisele čelil a že jim i rozuměl. Na to následuje na 50 stranách kritika některých partií 5. dílu Dějin Lamprechtových — pozdvižení, z r. 1525 a duševní život doby reformací — kde se vyčítá spousta chyb všeho druhu. Lenz v období tomto mnoho pracoval, a jest patrně na první pohled, že výtky jeho jsou z největšího dílu oprávněny. Jedna z nejzávažnějších jest v úvodu: »Inferiorita evoluční theorie Lamprechtovy naproti velikolepému pragmatu dějin Rankovských jeví se zejména v tom, že se Lamprecht takřka nikde nepokouší uvéstí vztahy mezi dějinami našimi a dějinami obecnými. Semu dostáváje pochopovati německý život z něho samého, jakoby naši předkové byli bývali na světě sami.« Budši výtky a jen z části pravdivá, váží mnoho, neboť zasahuje Lamprehta v tom, v čem si on nejvíce musí zakládati: v zásluze napsati první velky dějepis geneticaly.

Kapitola o chybách v Dějinách Lamprechtových, nutno-li již o tom se zmíniti, mohla by ovšem být velmi rozsáhlá. Na ukázkou stačí citovati některá místa z posledního svazku Dějin o všech česko-rakouských.)

1) Deutsche Gesch. V. 2. 679: Nach dem Tode Ferdinands I. waren die habsburgischen Länder in drei Teile gegangen: dem Kaiser Maximilian II. speziell und damit später dessen Sohn Rudolf II. waren die Kerlande Ober- und Niederösterreich, dazu Böhmen und Mähren zugefallen. In diesen Gegenden nun, wie in den habsburgischen Ländern überhaupt, war das Evangelium weit verbreitet, in Böhmen im Anschluss an alle habsburgische Regenten, in Mähren durch Einwanderung oberdeutscher Wiedererlöser (nutno tomu rozuměti patrně jen tak, jak je to pověděno), an der Donau durch lutherische, zwinglische, schlesische auch calvinische Einflüsse. Eigentlich Hört der Bewegung aber wurden bald Ober- und Niederösterreich... Str. 680: So erschien in den ersten Zeiten des neuen (17.) Jahrhunderts der Katholizismus in den habsburgischen Ländern allenthalben als Sieger... Str. 699: Wir

To je víc než možno omluviti, i tehdy, když bychom se s Lamprechtem samým postavili na stanovisko, že detailní kritika jeho knihy je povahou její vyloučena. Lamprecht mluví s pohrdáním o badatelské horlivosti specialistů, kteří mají pouze smysl pro mikrobiologické, mluví o malých miniatuřích, kteří chtějí naléztí své pojetí a svou techniku i ve velkých obrazech freskových. Něco pravdy je v takovémto obraně, ale chyb Lamprechtových je tolik a tak hrubých, že je nikterak nelze počítati mezi minima, jichž netřeba dbáti. Lamprechtovým Dějinám zůstanou přednosti jejich: vysoké stanovisko, rozsáhlé užiti živlu kulturně-historického, odkrytí nových zajímavých vztahů mezi jednotlivými stránkami dějinného života, mnoho podnětů k další práci, bohatý, moderní sloh. Na druhé straně najde se však nedostatků tolik, že bude lze říci, že pokus Lamprechtův provéstí prakticky své theorie, zdať se jen částečně. Lamprecht historik zůstal daleko za Lamprechtem filosofem. Nežže říci, že by to bylo jen vinou Lamprechtovou: pokus spojití těsně všechny rozdílné, z části ještě ladem ležící disciplíny dějin, sledovat je v jejich vzájemném na sebe působení, ukázati v mnohotvárné rozmanitosti života jeho jednotnost — byl ohromný. Pochopíme slova Scalova na historickém sjězdu Inšpruckem, že nebezpečí, všeho toho se odvažiti, je velké. Kdo by zazlival Lamprechtovi, že, odvaživ se příliš, svou silou nestalil?

* * *

V odsouzení Lenzově vypjal se odpor proti Lamprechtovi nejvíce. Zde rozšířil ukvapeně odmítavý posudek svůj i na Lamprechtovy theorie. V té příčině dostalo se Lamprechtovi brzo dosti činně. V této Historische Zeitschrift, v níž spojení Mladorankovci Below, Rachtahl, Lenz a Meinecke otiskovali své polemiky, vyšel hned v příštím čísle po Lenzově zdrcující kritice malý článek od *O. Hintze*, jenž sice také polemizuje s Lamprechtem, ale staví se jen proti dělení dějinného pojímání v individualistické a kolektivistické, v podobném asi směřu, jak jsme výše vyložili. Sociálně-psychické nazírání na dějiny je však Hintzovi nejznámějším pokrokem dějepisu a vnitřních věd vůbec. Lamprecht mohl právem slavit projev tento jako známku zásadního obratu. V článku jeho o tom lze pozorovati, jak sebevědomí, seslané úspěchem, vede jej

entsinnen uns, dass im Jahre 1608 Mathias auf Grund thätiger Beihilfe der ungarischen, österreichischen und mährischen Stände den Kaiser Rudolf zur Abtretung der Herrschaft über seine Länder mit *Ausnahme Böhmens* gezwungen hatte... (Lze-li uvěřiti, že by L. nevěděl, že k České koruně náleželo také Slezsko a Lužice?) Str. 704: An diesem Tage. (23. kv. 1618) zogen die Protestanten in Prag bewaffnet zur *Stadthalerei*, sie drangen zum *Sitzungsraale des Stadthalters* empor; ein heftiger Wortwechsel zwischen ihren Führern und den anwesenden *Räten* entspann sich und endete damit, dass Martiniz, Slawata atd. (výše jmenuje L. oba mistodržící výslovně »*Katholische Stadthalerei*« Sl. u. M.) atd.

v otázce svobody vůle, která konečně jest jádrem sporu, dále k obme-
zování ba až k popírání individuálního. Výstrážný extrem, Marxova
filosofie dějin, musí varovati před kroky dalšími.

Članek Hintzův, možno-li ovšem nadíti se souhlasu s ním aspoň
u Raafahla a Meineckeho, znamenal by uznání novějších směrů v děje-
pisectví i z tábora Mladorankovců. *Historische Zeitschrift* byla se zajisté
již octla v nebezpečí, že vemluví se v odpor proti Lamprechtovi do té
míry, že proti přirozenému vývoji a pokroku bude chtít setrvatí stůj
co stůj na stanovisku, na němž byl před 60 lety Ranke. Vždyť, opakuj-
jeme, snahy Lamprechtovy nebyly novum, pronikly v posledních 15. až
20 letech do všech vrstev. Lamprecht je jen znovu a znovu a určiteji
akcentoval, a co víc, pokusil se uvésti je v praxi. Nemýlíme se asi, vy-
slovíme-li domněnku, že ústup »Mladorankovců« byl způsoben debátou
o socialismu a individualismu v historii na sjezdu německých historiků
v Inšpruku v minulém září. Zmínili jsme se již na jiném místě, že debata
ta znamenala vítězství Lamprechtovo, že tam, před forem nejpovolnějším,
neozval se mezi četnými hlasy pro ani jediný proti. Nejdokonaleji vy-
čerpala otázku zajímavá přednáška Scalova.

Scala ukazuje rozdíly obou směrů, z nichž jeden je mírnější, protože
ještě panuje, ač jest již proniknut názory druhé strany, druhý šíří se
v rychlém radostném postupu ven ze svého řečiště a zaplavuje krajinu,
které nemůže sice trvale plniti, ale jen na čas svažití. Z Lehmannovy
polemiky s Lamprechtem (třeba dodat: *jein* z Lehmannovy) je zřejmo,
že rozdíly mezi směrem starším a Lamprechtoвым jsou takové, že je lze
vyložití jen rozdílností neobyčejně důležitých představ a soudů, jež na-
možno sloučiti žádným logickým uměním, t. j. že rozdíly jdou zpět na
rozdíli světového názoru. Je-li však historiografe závislá na názoru světovém?
Nepřestává-li pak být vědou? Má přece být objektivní! Je vědou ob-
jektivní, ale není objektivní v protívě k subjektivnímu. Historik nemůže
se jako druhý Münchhausen chytiti za vlasy a vytáhnouti se z bažiny
osobních a časových názorů. »Was du nicht fühlst, du wirst es nicht
erjagen,« co doba spolu necítí, co jí žijoucím tepem krvavým nebjie
tisíckrát všemi žilami, toho nepochopí jasně ani v minulosti. Dovojuje
dále souvislost mezi dějepísem a životem příklady a skizzuje vývoj indi-
vidualistického názoru světového od Grotha, Spinozy, Locke, Quesneye,
Smitha, Mirabeaua, Humboldta až k Nietzscheovi. V Němciích podniká Fichte
první náraz proti individualismu, a v jeho stopách jde Ranke, jenž
výstřední individualismus již překonal. Cesta odtud jde dál, od umírně-
ného individualismu, jenž se státem se smířil, k principu sociálnímu, k po-
znání, že jednotlivec je tu k vůli celku. Mezníky vývoje jsou národné-
sociální systémy Listův a Rodbertův, altruistická ethika Carlylova,
Lagarde's, germanistická škola právní a historicko-etnická škola národného
hospodářství. Užití sociálního principu v dějepísectví bude pak velkým
pokrokem. Všechny vědy vnitřní mely dříve ráz individualistický: staré
psychologii i vědě státní byl stát společností vzešlou ze vzájemné úmluvy,

jazyk byl považován za výtvor vůle, náboženství bylo vykládáno jako
výmysl lidí nebo jest podvodník. Byla to škola germanistická, jež první
poznala v jazyku výtvor obecného vědomí, jež vzniknouti může jen
ze stejnosti a společnosti duševních pochodů. Vědomí, vůle celku je
pak více než summa individuí. Netvoří se ani součtem ani násobením
individuálních výkonů. Wundt ukázal právem, že výtvory jeho jsou novo-
tvary, jež kvantitativně i kvalitativně jsou novými hodnotami. Je-li poznáno
toto vědomí celku, jež znamená více než součet individuí, je zároveň
patrné, že má pro dějepis důležitost ohromnou. Nadále není možno
starati se jen o jednotlivé jevy, ale je třeba dbáti i vyšších jednotek,
rodů, čeledí. Toto společné vědomí nutkuje svobodu jednotlivcovu, ale
svoboda není libovůle. Nemůžeme jednatí dle motivů, jež v nás nejsou.
Vidíme-li tedy v človeku součet faktorů nám známých nebo poznatelných
(a) — t. j. vlivů vnějších — a nejvnitřnějšího jádra bytosti (x), je to
rozdíli jen graduální, vyhledáváme-li a i v tom x. Niebuhr na p.ř., jenž
byl nadšeným vlastencem, nazval Xenofonta nejzvrhlejším symem vlasti,
protože hnil k nepříteli svého lidu, králí Agesiáovi. Soud ten bude
však graduálně posunut, zvímne-li o mohutném individualismu doby tehdejší,
jenž uznával jen povinnost k úzkému kroužku přátel, nikoliv však
k státu a společnosti. A graduálně hlouběji můžeme vniknouti v pů-
sobnost genů, poznáme-li, že se v něm teprv nehlubší dějinné hodnoty
probouzejí k celému životu. Tak postupujeme od přirozených faktorů,
jež byly v starších dobách dějinného bádání nad míru a cenu váženy,
a od faktorů individuálních, jichž nelze ani pro budoucnost opomíjeti,
k faktorům sociálně-psychickým, pro obecné vědomí nejdůležitějším.
Jsou to: hospodářství, řeč, mrávy, kult, umění ornamentálně-symbolické,
náboženství, mravnost, věda, umění. To vše musí pojmuti do svého
programu moderní dějepísectví. Nebezpečí všeho toho najednou se od-
vážiti, je veliké.

* * *

Třeba zmíniti se ještě o dvou výtkách, jež byly směru Lamprechtovu
činěny. Obě pronesl přímo nebo nepřímě *Meincke* v nekrologu Syblavě
na počátku této státi citovaném. Prvá — že nová generace nemá onoho
intenzivního státního citu, jimž prodchnuto bylo německé dějepísectví
dosaavadní — je zajímavá především odpovědí Lamprechtovu. Lamprecht
odvětil, že politická historie může právem s větším optimismem hleděti
do budoucnosti. Politický směr je v dějepísectví nevyhnutelný, ale starý
program politický dnes nestací. »Maloněmecké ideály jsou v skutek
uvvedeny; mladá německá generace v říši i za černobločvervenými šraňky
touží dále; stkvělé rozvoj národné-politického dějepísectví bude moci vy-
jíti sotva odjinud, než z programu zbarveného *všerámský*. Ideál nových
skupin je v budoucnosti — není to již jen říše, ale vlast.«

Druhá výška, jež odsuzuje Lamprechta prostě jako materialistu, vyskytuje se častěji. Lamprecht brání se jí výmluvně na několika místech. Práví, že i se stanoviska kolektivismu nebude lze pochopiti dějinný život bez víry v nejvyšší princip tvůrčí. Činnost tato nebude se ovšem jevití záračnou, ale organicky tvořivou, ne transcendentní, ale immanentní. Ve smyslu souvislého vývoje bude působiti v národech a světodějně skrze národy, a činy velkých jednotlivců budou jí přičteny na základě vnitřního, je ovládařického, ale svobodně nazřaného determinismu. Tak bude kolektivistům idealistický názor světový nejlepší zřídlem umělecko-historického názoru, neméně než byl individualistům . . .

S jiné strany chápe se pronesené výtky Scala a odmítá ji tímto stkvělým způsobem: Ukázati sociálně-psychologickou pospolitost, spojití svobodnou individualitu vyšších tříd s citem pospolitosti tříd nižších, mírnutí tvrdosti společenského diferencování a nedopustiti, aby nižší vrstvy lidu byly nám ohráveny — to není jenom hospodářský řád, ale *životní úředí*. Přiblížití mysli k němu bude úlohou královského umění Platonova, jež chce vzájemně prostoupení všech vrstev národa, ne jejich atomistické rozptýlení. To nevede k mechanisování života, ale k vyššímu výkladu, plnicmu srdce nadšením a vroucností. A jen tak možno dosíti — učiniti nejvyššímu úkolu dějepisectví, t. j. umělecky oživit vědecky probádanou minulost.

I u nás ozvaly se v posledních letech tyto problémy — srovnání jejich vzniku a směru bylo by poučné pro duševní vývoj obou národů. Jedno však je zajímavé: poznání, že i nejmmodernější věda dějepisná je cele v moci problémů, starosti a hesel dne.

Francouzské školství vyšší za doby revoluce.

Napsal Fr. Drtina.

II.

Návrhy opravné a pokusy o reformu vyššího školství za doby revoluce francouzské byly připravovány dlouhým, postupným vývojem, jež třeba nejprve si vyloučiti, chceme-li řádně pochopiti změny tyto. Ovzduší, v němž se opravné návrhy rodily, proniknuto bylo duchem racionalismu kartesiánského zmírněného sensualistickým empirismem Lockeovým. Konec století 17. a celé 18. století znamená ve Francii vítězství racionalismu Descartesova. Jím šíří se totiž úsilí, které později za Bedřicha Velkého a Josefa II. jeví se v Německu a Rakousku v osvícenství. Habitus celé doby této jest

úsilí vše rozumem proniknouti, pevná víra v mocnost a nezdolnou sílu rozumu, nadějně přesvědčení, že rozum dovede odpověděti nejen k theoretickým otázkám lidstva, ale: má v sobě schopnost zjednatí lidstvu blaženost, dokonalé dobro. Devise doby této jest zkrátka scholastické * *Homo est animal rationale* *. Racionalismus tento snoubí se s důvěřivým optimismem a hledá smíru s náboženstvím v náboženství přirozeném, jímž základní články náboženské (hlavně nesmrtelnost duše a jsoucnost boží) mohou býti rozumově dokázány. Po této stránce jest heslem 18. století: »*Fides non contra, sed supra rationem*«. Celý stát a všechny útvary života jeho mají býti zracionalisovány, a proto zvláště výchova racionelní jest v popředí veškerého úsilí tehdejší doby. Tendenci didaktickou spatřujeme v tehdejších umění. Vše má konečně spěti k pochopení celého světa s jednotného hlediska. Absolutní poznání má obsahovati celý svět, má býti skutečnou moudrostí světovou (*Weltweisheit*). Odtud se vysvětluje snášelivost náboženská 18. století, vzdělání kosmopolitické, v němž rozdíly národnostní mají ustoupiti v druhou řadu. Velkolepý ideál tanul na mysli předním mužům století 18., následovníkům Leibnycovým: Lidstvo evropské v jednotné kultuře vytvoříž spojené státy, v nichž by vynuly všechny rozdíly stavové a jediné práce a zásluha rozhodovala by o pokroku. Jednota tato bude podporována jednotnou řečí t. j. franciinou, společným přirozeným náboženstvím, jednotnou vědou a uměním, zkrátka jednotným a celkovitým typem kulturám. Přátelské styky mezinárodní mají býti posilovány rozkvětem průmyslu a obchodu, všeobecně jest rozšířeno přesvědčení o nesmyslnosti, absurdnosti válčení, a idea věčného míru proniká na všech stranách a nalézá hlasatele stejně výmluvné jako nadšené (*abbé de St. Pierre*). Demokratismus šíří se na všech stranách, a princip monarchický odolává jemu i zachovává svou državu, jen pokud zasluhuje jej nadšení stoupeni těchto nových ideí, jakými byli Bedřich Velký, Josef II. a carevna Kateřina. Ve Francii na-proti tomu všechny snahy moderní narážely nejen na odpor monarchie, ale tříd bohatých vůbec, a tak stala se nutným důsledkem těchto okolností — revoluce. Tak *sabaz populi* objevuje se posléze všude konečně uvědomělým členem všeho úsilí vládatelského ve státě zracionalisovaném. Stát počíná v době této a v souhlase s povšechným tímto jejím charakterem míti péči o vzdělání a výchovu vůbec: stát pečuje o ústavy vyučovací, staví divadla, podporuje podniky literární, zakládá akademie pro povzneseší činnosti vědecké a umělecké, zvelebují university, které právě ve stol. 18. v Německu a u nás vstupují v popředí ruchu kulturního a stávají se místem produktivné práce vědecké. Všeobecný entuziasmus se šíří pro školství obecné, které k nynější podobě své první náběh má právě ve smělých pokusech revoluce francouzské. Výchova stojí ve středu všeho usilování. Racionalismus hlásá: všichni lidé přicházejí na svět, obdarováni jsouce